№ 61 Ապրիլ 11 (23) 1880 Ապրիլ 11 (23) № 61

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄԱՍԱԿ

Տարեկան գինը 10 ռուբլի, կէս տարվանը 6 ռուբլի
Առանձին համարները 5 կոպէկով

Թերթը լոյս է տալիս Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ։

Օտարազգացիք դիմում են ուղղակի Տիֆլիս. Редакція „Մասակ"

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ (Բացի կիրակի և տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով։

Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ներքին տեսութիւն։ Գարրիել արքեպիսկոպոս Այվազովսկի։ Բանների խնդիրը։ Նամակ Նոր-Նախիջևանից։ Նամակ Աստրախանից։ Նամակ խմբագրին։ Ներքին լուրեր։—Արտաքին տեսութիւն։ Անգլիա։—Վրաստան։ Հեռագիրներ։—Յայտարարութիւններ։—Բանաձևիր կանոնները։

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԳԱԲՐԻԵԼ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՅՎԱԶՈՎՍԿԻ

Ներկայ թուականի ապրիլի 8-ին, ժամը 4½ կէսօրից յետոյ փոխանցվեցաւ Թիֆլիսում Վրաստանի և Իմէրեթի Հայոց թեմի առաջնորդ Գարրիել արքեպիսկոպոս Այվազովսկի։

Հոգևորականների, արհեստների, եպիսկոպոսների կենսագրութիւն գրելը մեր ազգութիւնը չէ։ Եթէ Այվազովսկի լիներ մեր բոլոր միւս հոգևորականների նման, եթէ նա լիներ միմիայն արհեստ, հոգևոր իշխանութեան վարչական անձն, թեմական առաջնորդ,—մենք կը բաւականանայինք նրա մահվան լուրը միայն յիշելու մեր լրագրի էջերի մէջ։

Բայց Գարրիել արքեպիսկոպոսը, բացի հոգևորական, բացի եկեղեցու վարչական անձնաւորութիւն լինելուց, նշանաւոր է որպէս ուսումնական, որպէս հայրենասէր, որպէս մանկավարժ, որպէս մեր ժամանակից հայոց կեանքի մէջ գործող անձն, որպէս պատրիոտ, որպէս մայրենի դրականութեան մէջ անուն ունեցող հեղինակ։

Գարրիել Այվազովսկի ծնվել է Թէոդոսիա քաղաքում, Գրիմի մէջ, 1812 թուին, մայիսի 22-ին։ Նա ծագում էր արդէն երկու դար առաջ Լեհաստանի Գալիցիա նահանգում գետեղված Այվազ ազգանունով հայ տոհմից։ Թէ նա և թէ նրա եղբայրը, երեւելի նկարիչը, Յովհաննէս Այվազովսկի, ծնվեցան Թէոդոսիայում, որտեղ նրանց ընտանիքը տեղափոխվեցաւ Գալիցիայից։ Մեր նշանաւոր հնարիւր իր եղբօրից հինգ տարով փոքր է։ Նա ծնվեցաւ 1817 թուին։

Դեռ տասն և չորս տարեկան հասակում Գարրիել Այվազովսկի ուղարկվեցաւ Վենետիկի Ս. Ղազարի վանքը, որտեղ Մխիթարեանների Հայ-կաթոլիկ միաբանութեան ապրելու թեան տակ ընդունեց կաթոլիկ կրօնը, նոյն վանքի մէջ ուսումն ստանալուց յետոյ։ Նրա կրօնափոխութիւնը բացատրվում է նրանով, որ մի կողմից նա ունէր մեծ հակումն դէպի կրօնական կոչումը, իսկ միւս կողմից կամենում էր շարունակել ծառայել այն հիմնարկութեանը, որին պարտական էր իր կրթութիւնը և որի մէջ նա բաց ունեցաւ այնպիսի նշանաւոր ուսումնական մարդու աշակերտ լինել, ինչպէս հայր Ալիշանն էր։

Մխիթարեանների միաբանութեան վարդապետ դառնալով, նա իր ընդունակութեան և աշխատասիրութեան շնորհով շատ շուտով նշանակութիւն ստացաւ միաբանութեան մէջ։ Երկար ժամանակ եւրոպական և արեւելեան լեզուների վարժապետի պաշտօններ վարելով վանքի մէջ, յետոյ ընդունելով նոյն տեղի փիլիսոփայութեան և աստուածաբանութեան դասատուի պաշտօնը, նա մի և նոյն ժամանակ կատարում էր թէ միաբանութեան ընդհանուր քարտուղարի դժուար պաշտօնը և թէ վից տարի շարունակ հրատարակում էր մի ամսագիր հայերէն լեզուով «Բազմավէպ» անունով, որ ինքն էր հիմնել։ Վերջապէս 1848 թուին միաբանութիւնը նշանակեց Այվազովսկուն Փարիզի Մուրատեան հայոց դպրոցի դիրեկտոր։

Թէև լուսաւորական եկեղեցու մէջ ծնված և կրթուած եղած, Այվազովսկի կաթոլիկութեան մէջ էլ միշտ պահպանում էր ազգային եկեղեցու սկզբունքները։ Կաթոլիկի մեջով նա իրան միշտ կուսակից էր յայտնում ազգային եկեղեցու պրինցիպներին։ Եւ երբ նա տեսաւ որ միաբանեան ուխտը հետզհետէ հեռանալով ազգային-կաթոլիկ եկեղեցուց, հակվում է դէպի լատինականութիւնը, դէպի պապականութիւնը, դէպի բուն անդրպետական սկզբունքները, նա թողեց Մուրատեան դպրոցը, հրաժարվեց իր պաշտօնից, և մնալով հայ-կաթոլիկ արեղայ, մնաց 1854 թուին որպէս դասատու Ցարուութիւն-բէյի ընտանիքը, որ այդ ժամանակ Փարիզումն էր բնակվում։ Բայց շուտով միաբանեան ուխտի ներքին երկպառակութիւնները ընդունելին հերձուածի կերպարանք։ Չը կարողանալով պահպանել իր դիրքը, որպէս ազատամիտ կաթոլիկ արեղայ, համոզվելով որ այլ ևս այժ չունի ընդդէմ ամբողջ միաբանութեան պահպանել ազգային կաթոլիկութեան գաղափարը, քանի որ ամբողջ միաբանութիւնը, ազգային կաթոլիկ եկեղեցու սկզբունքները թողած, բացարձակ ընկնում էր բուն պապականութեան գիրկը, չէր կարողանալով, ասում ենք, պահպանել իր ընդունված մաքսիման դիրքը,—Այվազովսկի աւելի լաւ համարեց բոլորովին թողնել կաթոլիկութիւնը և կրկին վերադառնալ հայ-լուսաւորական եկեղեցուն։

Այդ ժամանակ հայր Այվազովսկի, հայր Գարիսեանի և հայր Թէոդորեանի հետ միասին հիմնեցին մի նոր հայոց դպրոց Գրենելի մէջ, Փարիզից ոչ հեռու, դնելով ի-նարտարութեան, բացի եկեղեցու վարչական անձնաւորութիւն լինելուց, նշանաւոր է որպէս ուսումնական, որպէս հայրենասէր, որպէս մանկավարժ, որպէս մեր ժամանակից հայոց կեանքի մէջ գործող անձն, որպէս պատրիոտ, որպէս մայրենի դրականութեան մէջ անուն ունեցող հեղինակ։

Գարրիել Այվազովսկի ծնվել է Թէոդոսիա քաղաքում, Գրիմի մէջ, 1812 թուին, մայիսի 22-ին։ Նա ծագում էր արդէն երկու դար առաջ Լեհաստանի Գալիցիա նահանգում գետեղված Այվազ ազգանունով հայ տոհմից։ Թէ նա և թէ նրա եղբայրը, երեւելի նկարիչը, Յովհաննէս Այվազովսկի, ծնվեցան Թէոդոսիայում, որտեղ նրանց ընտանիքը տեղափոխվեցաւ Գալիցիայից։ Մեր նշանաւոր հնարիւր իր եղբօրից հինգ տարով փոքր է։ Նա ծնվեցաւ 1817 թուին։

Դեռ տասն և չորս տարեկան հասակում Գարրիել Այվազովսկի ուղարկվեցաւ Վենետիկի Ս. Ղազարի վանքը, որտեղ Մխիթարեանների Հայ-կաթոլիկ միաբանութեան ապրելու թեան տակ ընդունեց կաթոլիկ կրօնը, նոյն վանքի մէջ ուսումն ստանալուց յետոյ։ Նրա կրօնափոխութիւնը բացատրվում է նրանով, որ մի կողմից նա ունէր մեծ հակումն դէպի կրօնական կոչումը, իսկ միւս կողմից կամենում էր շարունակել ծառայել այն հիմնարկութեանը, որին պարտական էր իր կրթութիւնը և որի մէջ նա բաց ունեցաւ այնպիսի նշանաւոր ուսումնական մարդու աշակերտ լինել, ինչպէս հայր Ալիշանն էր։

Մխիթարեանների միաբանութեան վարդապետ դառնալով, նա իր ընդունակութեան և աշխատասիրութեան շնորհով շատ շուտով նշանակութիւն ստացաւ միաբանութեան մէջ։ Երկար ժամանակ եւրոպական և արեւելեան լեզուների վարժապետի պաշտօններ վարելով վանքի մէջ, յետոյ ընդունելով նոյն տեղի փիլիսոփայութեան և աստուածաբանութեան դասատուի պաշտօնը, նա մի և նոյն ժամանակ կատարում էր թէ միաբանութեան ընդհանուր քարտուղարի դժուար պաշտօնը և թէ վից տարի շարունակ հրատարակում էր մի ամսագիր հայերէն լեզուով «Բազմավէպ» անունով, որ ինքն էր հիմնել։ Վերջապէս 1848 թուին միաբանութիւնը նշանակեց Այվազովսկուն Փարիզի Մուրատեան հայոց դպրոցի դիրեկտոր։

Թէև լուսաւորական եկեղեցու մէջ ծնված և կրթուած եղած, Այվազովսկի կաթոլիկութեան մէջ էլ միշտ պահպանում էր ազգային եկեղեցու սկզբունքները։ Կաթոլիկի մեջով նա իրան միշտ կուսակից էր յայտնում ազգային եկեղեցու պրինցիպներին։ Եւ երբ նա տեսաւ որ միաբանեան ուխտը հետզհետէ հեռանալով ազգային-կաթոլիկ եկեղեցուց, հակվում է դէպի լատինականութիւնը, դէպի պապականութիւնը, դէպի բուն անդրպետական սկզբունքները, նա թողեց Մուրատեան դպրոցը, հրաժարվեց իր պաշտօնից, և մնալով հայ-կաթոլիկ արեղայ, մնաց 1854 թուին որպէս դասատու Ցարուութիւն-բէյի ընտանիքը, որ այդ ժամանակ Փարիզումն էր բնակվում։ Բայց շուտով միաբանեան ուխտի ներքին երկպառակութիւնները ընդունելին հերձուածի կերպարանք։ Չը կարողանալով պահպանել իր դիրքը, որպէս ազատամիտ կաթոլիկ արեղայ, համոզվելով որ այլ ևս այժ չունի ընդդէմ ամբողջ միաբանութեան պահպանել ազգային կաթոլիկութեան գաղափարը, քանի որ ամբողջ միաբանութիւնը, ազգային կաթոլիկ եկեղեցու սկզբունքները թողած, բացարձակ ընկնում էր բուն պապականութեան գիրկը, չէր կարողանալով, ասում ենք, պահպանել իր ընդունված մաքսիման դիրքը,—Այվազովսկի աւելի լաւ համարեց բոլորովին թողնել կաթոլիկութիւնը և կրկին վերադառնալ հայ-լուսաւորական եկեղեցուն։

Այդ ժամանակ հայր Այվազովսկի, հայր Գարիսեանի և հայր Թէոդորեանի հետ միասին հիմնեցին մի նոր հայոց դպրոց Գրենելի մէջ, Փարիզից ոչ հեռու, դնելով ի-

ԽԵՆԹԸ

ԱՐԿԱԾՆԵՐ ՎԵՐՋԻՆ ՌՈՒՍ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

—

Ի.

Մինչ օդայի մէջ Թոմաս էֆէնդին և յիսնապետը զրաղված էին իրանց սատանայական կարգադրութիւններով, գրուում գիւղացիների մէջ անց էր կենում բոլորովին այլ տեսակ խօսակցութիւն։

—Մամուդ, հարցրեց զաղիթիներից մէկը իր ընկերից,—եթէ գիւղը այստեղ մնալու լինենք, դու այդ տպի հարուածներից որին պիտի ընտրես։

—Ինձ շատ դիւր եկաւ այն կարմրաթիկ պստիկը, պատասխանեց Մամուդը մի ատամին ատարժակով։

—Բայց իմ խելքը տարաւ այն սև աչերով սիրունիկը, խօսեց առաջինը ոչ պակաս ոգևորութեամբ։

Գիւղացիները խուզարկութեան ժամանակ, կանանցը մտնելիս, երեսի, ուշադրութիւն էին դարձրել ոչ այնքան իրանց խիզախ ատարկների վրա, որքան Ծերունի Թաչօի հարսների վրա։ Դեռ նստած տեղը մահեղաչափանը ամեն բան մոռանում է։

Մի քանիսի ուշադրութիւնը գրաւել էին Ծերունու տան հարուստ իրեղէնները։

—Իմ կծիկը գլուխս տարաւ, ասում էր մի ծեր զաղիթիայ,—ամեն օր հանգստութիւն չէ տալիս, միշտ ասում է՝ մի մեծ պղինձ պիտի առնես կաթսաներ ցնելու համար։ Այստեղ մէկը տեսայ, իսկ և իսկ նրա ուզածն է, երբ գնալու լինենք, անպատճառ պիտի հետս վեր առնեմ։

Մի մանկահասակ գիւղացի որոշ ասաց.

—Ես տեսայ մի գեղեցիկ խաչիկայ. շատ լաւ է նրա վրա պառկելը կուշտ ուտելուց և խմելուց յետոյ, և ծխել սիրուն կնոջ ձեռքով պատրաստված ծարիկներ։

Մեր զաղիթիան, որ աւելի անտեսական և կրօնական կէտից էր նայում աւարի վրա, թողլ տուեց իրան մի նկատողութիւն անել մանկահասակ գիւղացուն.

—Այս տեսակ խաղիկները աւելի յարմար է գործածել որպէս սաղլաղա *) նամազի համար։

Մի նամանաւոր հնարանքներով լի գիւղացի ասաց.

—Զարմանք բան է, զաւուրս լինել և այսպիսի սիրուն կնիկներ ունենալ... զաւուրս լինել և այսպիսի հարուստ տուն ունենալ... Մեր տանը մի փալաքի կտոր չը կայ, որ երեխաներս զիչերը վրան պառկեն։ Զաւուրքս պէտք է մի քրքրված, բարակ գոտի ունենայ կապած մէջքին, որ հագալու ժամանակ տանը տեղից կարասվի...

Վերջին խօսքը իւրաքանչիւր մահմետականի բերանի առածն է։ Արեւելքում գոտի հասասութիւնը և նրա չքնաղութիւնը հարստութեան և փառքի նշան է։ Հայը, զաւուրս լինելով, մահմեդականի կարծիքով, պէտք է այն տատիման ադքար լինի, որ բոլորովին քրքրված և ճաչված գոտի ունենայ, որպէս զի, հագալու միջոցին չը դիմանայ և կրտրատվի...։ Հայը սիրուն կնիկներ ունենալու ևս իրաւունք չունի, որովհետև զաւուրս է, որովհետև, ինչ որ գեղցիկ է, ինչ որ լաւ է, պէտք է մահմեդականի սեպհականութիւն լինի...

Գիւղացիներից մի քանիսը մտել էին Ծերունու տան գեղեցիկ պարտէզի մէջ, և որպէս արջը կամ խոզը բանջարանոցի մէջ, այնպէս ուռենակոս էին անում, տրորում էին ինանքով մշակված գեղեցիկ ծաղիկները, որոնց համար այնքան աշխատել էին ատնուտարի հարսները և աղջիկները Նրանք բըռնում էին ծառերի ճիւղերից, քարշ էին տալիս, կոտրատում էին պտուղները քաղելու համար. հասածները ուտում էին, իսկ անհասները զցում էին հողի մէջ և կոխ էին տալիս։ Ծերունի Թաչօն այդ տեսաւ հեռուից և նրա սիրած խորին կերպով խոցվեցաւ։ Նա այնքան էր սիրում իր ծառերին, որքան իր զաւակներին։ Նա իր խելացի զլուխը չարժեց և նոյն րոպէում նրա մտքից անցաւ պարսկական վանդմի առածը. «երբ որ զորապետը խըլում է ոչդեպանից մի խնձոր առանց փոզի, այն ժամանակ նրա զորքերը ամբողջ տղին արտասխիլ կանեն։ Այսպիսի բարբարոսութեան ընդունակ է թուրքը։ Ով որ գոնի չունի դէպի կենդանի բոյսերը, նա չի կարող զուի ունենալ և դէպի կենդանի մարդիկ։ Թուրքը ծառի պտուղը կուտէ, իսկ ծառը կոչնչացնէ։ Թուրքը մարդու ձեռքի վատակը կառնէ, իսկ նրան կը մահացնէ...Թուրքը որպէս անխնայօրէն սպառեց իր երկրում գտնված անտառները, նոյնպէս անխնայօրէն ոչնչացրեց իր սէրութեան այլազգի ցեղերը...

Ծերունին նոյն բարբարոսութիւնն էր տեսնում իր տան մէջ, բայց լռում էր։ Նա մաս խոհացող, ուր կիրկիները ճաչ էին պատրաստում։ Խոցոտ մարդ, նա արդէն կաղանաւորված էր իր անում, և իր բանի մէջ իր պահպանողներն ցոյց էր տալիս հիւրասիրութեան սուրբ պարտքը։

—Այդ ինչ մարդիկ են, ինչ էին պատում, ինչու են քանդում մեր տունը, հարցրեց Սառան արտասուալի աչքերով։

—Ասատան գիտէ... պատասխանեց Ծերունին տխուր կերպով, և պատուիրեց, որ ծաղ չտան տան։

Կիրկիները գտնվում էին մի տարափելի երկիւղի մէջ։ Նրանք քաշվել և տուն էին մտել գիւղացիների ոչխից հեռու մնալու համար։ Նրանք հասկանում էին, որ մի տարօրինակ բան պէտք է պատահած լինի, որ թուրքերը այժմ այնպէս անպատկառ կերպով էին վարվում իրանց տան հետ։ Միւնն այն օրը նրանք չատ անգամ տեսել էին այսպիսի մարդ, բայց միշտ Ծերունու տան պատը պաշպանված էր եղել։

Հայրապետը և Ապոն, որոնք առաւօտեան վարդանի հետ գնացել էին պ. Սալամանի որանները, տակաւին չէին վերադարձել։ Ծերունու միւս որդիները, դաշտում լսելով թուրքերի անկարգութիւնները, խիստ տուն վազեցին։ Նրանք սատկի կատաղած էին, ոչ թէ թուրքերի դէմ, այլ իրանց անմեղ հօր դէմ։ Սարուխները միշտ տկար կողմն վրա են յարձակվում։ Նրանք բռնակալի զործած բարբարոսութիւնները բնական են համարում, բայց ամենադրում են իրանց նման մարդուներին, թէ ինչու նրանք ազատին բարկացրին... Այս պատճառով Ծերունու որդիների իրանց հօր դէմ յայտնած նախատինքներին և յանդիմանութիւններին չափ չը կար։ Նրանք զատապարտում էին իրանց հօրը, թէ ինչու նա թոյլ տուաց իր տան մէջ այսպիսի վանգաւոր մարդերին, որպէս էին գիւղացիները։ Ապ, Սալմանը, և պատրաստ էին գնալ և յայտնել յիսնապետին բոլորը, ինչ որ իրանք գիտէին, կարծելով, թէ այդ կը թեթևացնէր իրանց յանցանքը։

—Դու քո ձեռքով քո տունը քանդեցիր, ասում էին նրան որդիները։

—Թող քանդվի...պատասխանեց Ծերունի հայրը լի զղղոմմունքով,—երբ այդ տան մէջ ձեզ նման անարժան որդիք են բնակվում։... Անէծքի և ոչնչութեան արժանի էք դուք, քանի դեռ մնում է ձեր մէջ անձնասիրութեան, պատուի և ազատամտութեան ամեն զգացմունք։ Այն մարդիկը, որոնց դէմ բարկացած էք դուք, նրանք են իմ իսկական որդիներս, և ես չատ չեմ ցաւի, եթէ ներանց պատճառով կը կորցնեմ ամեն ինչ, որ ունեմ...

Ծերունու վերջին խօսքերը վերաբերում էին պ. Սալմանին և Վարդանին։ Որդիները աւելի զրգռվեցան, խոնեմ հայրը մտածելով, մի գուցէ որ և իրէ յիմարութիւն գործեն, կամ մի անզգոյշ խօսք դուրս թողնեն իրանց բերանից, հանգստացրեց նրանց, ասելով, որ վախենալու ոչինչ առիթ չունեն, որ թուրք պաշտօնատարների զբաղմունքը միշտ կարելի է ցեխելու մի քանի ասիկներով, և աւելացրեց, որ Թոմաս էֆէնդին խոստացել է գործ դնել իր բոլոր ջանքերը և զալոց վտանգի առաջը առնել։ Որդիները մի փոքր հանգստացան։ Այսպիսիների վրա միշտ մեծ ազդեցութիւն է գործում խոշոր մարդկանց անունը։ Թոմաս էֆէնդին խոստացել է, ուրեմն նա ամեն բան կարող է կատարել։

Այդ միջոցին օդայի դրանը յայտնվեցաւ Թոմաս էֆէնդին և հեռուից ձայն տուեց.

—Ջանուտէր խաչ, չուտ արա, այդ կծոտոդներին պէտք է կերակրել։

—Պատրաստ է, էֆէնդի, պատասխանեց տանտէրը,—իսկոյն կը տան ձայը։

Ծերունու որդիները սկսեցին ճաչի սեղանը պատրաստել օդայի մէջ։ առանձին, իսկ դրսում ծառերի հովանու տակ առանձին սեղան։ Ինչուտերների համար։ Այդ վերջինները հետզհետէ անտանելի էին դառնում։ Այդպիսի դէպքերում, հայի տան մէջ, թուրք զինուորը չափազանց պահանջող է լինում։ Նրա ճաչակը նրբանում է, նրա խորտակը բազմում է, և նա պահանջում է այնպիսի կերակուրներ, այնտեղ խմիչքներ, որոնց անունն է խել միայն, իսկ իր կեանքում մի անգամ ևս չէ տեսել։ Տան տիրոջ իւրաքանչիւր զէր կանն պատասխանվում է հայհոյանքներով։ Թէև

*) Սաղլաղա կոչվում է այն սփռոցը, որի վրա մահմեդականները աղօթք են անում։ Դրա համար ընտրում են ամենապեղեցիկ սփռոցը, երբ աղօթքը տան մէջ էր կատարվում։

բանց նոր հիմնած դպրոցը Էջմիածնի սեռ-ոի հովանաւորութեան տակ։ Գրիգորի դպրոցը դժբաղդաբար երկար գոյութիւն չունեցաւ, չը կարողանալով մրցել Մուրադեան դպրոցի հետ։

Իր նոր դպրոցը կառավարելու աշխատանքների մէջ, հայր Գաբրիելը բաւական ժամանակ էր ծախում մի շաբաթաթերթ հրատարակելու համար։ 1855 թուին նա հիմնեց Փարիզում մի թերթ «Մասեաց Ադաւնի» անունով, որ լոյս էր տեսնում երկու լեզուներով՝ ֆրանսերէն և հայերէն։

Ազնիւ հանրաւորական եկեղեցու վերադարձած, Գաբրիել Ալյազօվսկի շարունակեց իր մանկավարժական և լրագրական զորձունէութիւնը իր հայրենի քաղաքում, Թէոդոսիայում, կառավարելով Խաչիրեան դպրոցը և հրատարակելով «Մասեաց Ադաւնի» շաբաթաթերթը։

Երբ Խաչիրեան դպրոցը փակվեցաւ, Ալյազօվսկի շարունակեց ապրել Թէոդոսիայում որպէս մասնաւոր մարդ, մինչև որ այժմեան Կաթողիկոսի օրով նշանակվեցաւ նախ Էջմիածնի ձեռագրաց տեսուչ և ապա թեմական առաջնորդ Թիֆլիսում։

Ալյազօվսկու գրական աշխատութիւնների գլխաւորները սրանք են։ Դեռ 1836 թուին նա հրատարակեց Վենետիկում «Ռուսաստանի համառօտ պատմութիւնը», յետոյ «Օսմանեան պետութեան պատմութիւնը» (2 հատոր), իսկ իր ուսուցիչ հայր Աւետիսի հետ աշխատակցութեամբ, նա հրատարակեց (1836 –1837) երեսի հայոց ակադեմիական «Բառարան» (2 հատոր, իւրաքանչիւրը 1000 երեսից աւելի), նա ծանօթութիւններով հարստացրեց հայոց պատմագիրների ժողովածուն, որ հրատարակվեցաւ Վենետիկում իտալերէն լեզուով։ Նրա աշխատութեանը պարտական ենք և Ռուսաստանի աշխարհագրագիրներով, որոնք տաս տախտակներից բաղկացած մի աշխարհագրական ժողովածու են կազմում (Փարիզում տպված)։

Կը յիշենք Ալյազօվսկու թարգմանութիւններից նրա գեղեցիկ թարգմանութիւնը Կրիլովի առակների և նոյնպէս նրա թարգմանութիւնը Եանոսի նամակների Հռոմի պապի դէմ։

Ալյազօվսկու ոճը շատ հարուստ է և հայագէտներից շատերը պնդում են որ նրա գրաբառ լեզուն, իր գեղեցկութեան կողմից, նմանվում է մեր ոսկեայ դարի, հին զորոդ դարի ոճոս գրաբառ լեզուին։

Մահը խլեց մեզանից մի հոգեւոր գիտնական մարդուն, երբ այդ նշանաւոր հայագէտը և հայասէրը մեծ դեր կարող էր խաղալ եկող 1881 թուին Թիֆլիսում լինելու հնագիտական ժողովի մէջ։

Գ. Ա.

ԲԱՆՏԵՐԻ ԽՆԴԻՐԸ

«Polit. Corresp.» լրագրին Ս. Պետերբուրգից գրում են Կարգապրող Բարձր Մասնաժողովի մասին հետեւեալը։

«Կոմս Լօրիս-Մելիքովի առանձին հոգացողութեան գլխաւոր առարկան բանտերի խնդիրն է։ Վաղուց արդէն ամենը խոստովանում են, որ Ռուսաստանի բանտերը չեն համապատասխանում քրէական իրաւագիտութեան առաջադիմութեանը և պետական բանտերի այսպիսի կազմակերպութեան ժամանակ յանցաւորների կալանաւորելը չէ հասնում այն նպատակներին, որոնց դասաւորը ի նկատի է ունենում և ցանկանում է։ Ներքին գործերի մինիստրութենից դեռ մի քանի տարի առաջ նշանակված մասնաժողովը հիմնաւորապէս զբաղվեցաւ այդ հարցով, բայց մինչև այժմ չը կարողացաւ նրան գտնել, որ խստորապէս այն պատճառով, որ այդ խնդիրը կապված է Սիբիր արտաքսելու հարցի հետ։ Կարգադրող Բարձր Մասնաժողովի նախագահը ցանկանում է այժմ այդ երկու խնդիրներով միասին զբաղվել և նրանց այնպէս գտնել, որ «անցաւոր բանտերը» բոլորովին փակվեն և որ արտաքսելու եղանակը արմատական փոփոխութիւններ ենթարկվի։ Բացի այդ դրանց վերաբերեալ քրէական օրէնքները պէտք է փոխարինվեն այնպիսի Ռարերով, որոնք համապատասխան լինէին թէ գիտութեան պահանջներին և թէ դրական պէտքերին։ Գեներալ-ադիւտանտ Տիմաշով, ներքին գործերի նախկին մինիստրը, որ այդ գործի մէջ լաւ փորձված է, կամաւորապէս առաջարկել է կոմս Լօրիս-Մելիքովին իր աջակցութիւնը։ Երևի նրա նախագահութեամբ մի մասնաժողով կը նշանակվի, որ կը վերի Ռուսաստանի համար այդ կարեւոր խնդիրը։»

ՆԱՄԱԿ ՆՈՐ-ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻՑ

Մարտի 17-ին

Վանայ սովատանջ ազգայնոց արձագանք լսելի եղաւ մինչև Ռուսաստանի խորերն, ես առաւել թափանցեց իմ սրտի մէջ, ուստի խնդրելով օգնութիւն տառապեալց Վանայ, հաւաքեցի 501 բուրլի և անհապաղ ուղարկեցի մեզ, և դուք հաստատեցէք սովատանջներուն, ինդրեմ ապարդիւ նուիրատուների անուանք պատասխան «Մշակի» մէջ։ Ստեփան Յէր-Կարապետեան 50 ր., Մկրտիչ Սալիքեան 50 ր., Աւագ Բախալով 25 ր., Գէորգ Գրաչկինքով 25 ր., Յոհաննէս Խալբախեան 15 ր., Կարապետ Զուչորեան 13 ր., Գասպար Սալթիքեան 10 ր., Պաղտասար Խաչկուռոզով 10 ր., Մինաս Մինասեան 10 ր., Օհանէս Արիկով 10 ր., Կարապետ Խալտերցիով 10 ր., Միքայէլ Զաւրիսեան 10 ր., Կարապետ Խիրիտարեան 10 ր., Գէորգ Աստաշեան 10 ր., Սերովբէ Անանեան 5 ր., Պետրոս Խոմասեով 5 ր., Ս. Յարութիւնեան 5 ր., Խաչատրոս Բանամարեվ 5 ր., Նազարէթ Պաղտասարեան 5 ր., Գրիգոր Օգանեով 5 ր., Գասպար Մասեան 5 ր., Գէորգ Խանզադեան 5 ր., Բերսաբէ Նալպանտովայ 5 ր., Յոհաննես Զալալեան 5 ր., Մարգարիտ Խաչիզով 5 ր., Սուեփան Զաքիմեան 5 ր., Միհէն Պալալանով 5 ր., Մարտիրոս Քուչեցով 5 ր., Կարապետ Քանաթիկցի 5 ր., Կարապետ Խնձորով 5 ր., Կենդեղուլով և Շաբշնիքով 5 ր., Սարգիս Տոնիկով 5 ր., Մարիամ Զուչորովա 3 ր., Գրիգոր Արծաթպանեան 3 ր., Մանուկ Զալալեարով 3 ր., Գէորգ Բոբով 3 ր., Լուսեղէն Բոբով 3 ր., Գաբրիել Զաքմախով 3 ր., Եղիայ Խոնասպկով 3 ր., Յարութիւն Խաչատրաչեվ 3 ր., Եղիայ Խաչատրաչեվ 3 ր., Գրիգոր Խաչատրաչեվ 3 ր., Կարապետ Յարութիւնեան 3 ր., Յարութիւն Զաքիմեան 3 ր., Մարտիրոս Քուչարեան 3 ր., Գրիգոր Բոբով 3 ր., Պետրոս Զուրաեան 3 ր., Աւագեան Պաեվ 3 ր., Ռափաէլ Պասկանեան 2 ր., Կարապետ Վարդապարեան 2 ր., Մանվել Ազատեան 2 ր., Աստվածատուր Աստատուրով 2 ր., Աւետիք Աւետիկով 2ր., Գէորգ Բաղանիկցի 2 ր., Միքայէլ Պալխանիան 2 ր., Թեոդ Շահինեան 2 ր., Յոհաննէս Արզարով 2 ր., Խաչատուր Յոհաննեան 1 ր., Պետրոս Զուչով 1 ր., Սաեփանոս Ռաժիվինքով 1 ր., Գալուստ Ռեշեեվ 1 ր., Աստատուր Աբրիով 1 ր., Պետրոս Խաչայեվով 1 ր., Խաչատուր Արմենեան 1 ր., Կարապետ Բանամարով 1 ր., Նիկողոս Մերժանով 1 ր., Մրգիթ Թերզիեվ 1 ր., Սարգիս Տրդատեան 1 ր., Պողոս Սատրեան 1 ր., Մանիել Զուպանով 1 ր., Մարգիս Հիպիլով 1 ր., Վարդերես Խաչիկեան 1 ր., Պետրոս Շլթով 1 ր., Վարդերես Վարդերեսեան 1 ր., Անոյշ սմն 1 ր., Արութին Աւարիով 1 ր., Գէորգ Խաչատեան 1 ր., Երեմ Աբրահամով 1 ր., Կարապետ Խաչիկուռով 1 ր., Մինաս Միսեերով 1 ր., Մանուկ Խաչապեան 1 ր., Գրիգոր Թաշիեվ 1 ր., Խաչատուր Մոլթաքով 1 ր., Մարգար Քանաքիկցի 1 ր., Կարապետ Շահազով 1 ր., Խաչատուր Շահնազարով 1 ր., Պետրոս Խաչիզով 1 ր., Գէորգ Տիրիկերով 1 ր., Ստեփան Մերզանով 1 ր., Ցակոբ Անանով 1 ր., Կարապետ Ցիպլով 1 ր., Խաչատուր Բոբով 1 ր., Մելքոն Չէրքեզով 1 ր., Կարապետ Ազանով 1 ր., Կարապետ Խալայեվով 1 ր., Գաբրիել Մելքոնեան 20 ր., Ցակոբ Զորչորով 5 ր., Գաբրիել Տրապզոնցեան 5 ր., Պարոն Դուզուպեան 5 ր., Գասպար Բատչեան 2 ր., Դանիել Չերքեզով 1

այսպիսի անկարգութիւններ չը պատահեցան, բայց դարձեալ ծերունու որպիները սաստիկ տանջվեցան, մինչև կարողացան իրանց անամօթ հիւրերի այս և այն պահանջներին բաւականութիւն տալ։

Ցիմնապետը և թօմաս Լիֆէնդին ճաշում էին օդագի մէջ երկուսը միասին։ Ներուն մանուկները նրանց սեղանատեղի փռաց, և սպասաւորի նման մնաց ոտքի վրա, դրանով կամենալով ցոյց տալ իր տիրերին մի առանձին պատիւ։ Ներուն որդիները ծառայում էին գինուորների սեղանի չուրջը։ Ամենամանկ արարը և տանուտէրի խոհանոցի առաջ խոտրիկները զբաղեցրին նրանց, Այդ դէպքից օգուտ քաղելով, ծերունին մտաց Սաառին և ծածուկ ասաց նրան։

—Զուակս, ուռ այդ բալանները և տանը ինչ լաւ բան որ կայ, բոլորը թաղցրու, դու խս իմանում ես, թէ որտեղ պէտք է թաղցնել։

—Իմանում եմ.... պատասխանեց խեղճ կինը և նրա աչքերը լցվեցան արտասուքով։ Այդ նախագգուշութիւնը ապրելն նշան էր, որ սպասնում է մի մեծ վտանգ։

—Լաւ, և սիրդ պինդ պահիր, չարունակեց ծերունին,—մեր տունը չատ անգամ տեսել է այսպեսակ փորձանքներ։ Աստուծով բոլորը կանցնի, միայն պէտք է համբերութիւն ունենալ։ Խելէնները թաղցնելուց յետոյ հարսներին երեխաների հետ կուղարկես իրանց ծնողների տները, իսկ դու Լալային քեզ հետ վեր առնելով, կը գնաս մեր քաւոր Ջաքօի տունը, այնտեղ կը մնաք, մինչև տեսնենք, թէ ինչով կը վերջանայ այդ փորձանքը։

Ներուն հարսներից ոմանք Ս...գիւղացի էին, իսկ մի քանիսը մերձաւոր գիւղերից, այս պատճառով, նրանց առժամանակ իրանց ծնողների մօտ պատսպարվելը դժուար չէր։ Միայն Սաառն հեռու տեղից էր բերված. նրա ծնողները գտնվում էին Բայազէթում, դրա համար ծերունին առաջարկեց նրան քաւոր Ջաքօի տունը, որի վրա մեծ հաւատարմութիւն ունէր։

—Մի բան էլ կայ, լսիր, Սաառ, չարունակեց ծերունին,—Հայրապետը, Ագօն և Վարդանը առաւօտեան գնացին պ. Դուզուկէանին որոնելու։ Նրանք, երևի, չը գիտեն, թէ ինչ է պատահել մեզ հետ, տուն կը վերադառնան և իրանք էլ կընկնեն փորձանքի մէջ։ Շուտով մի մարդ ուղարկիր, որ գտնէ նրանց և ասէ, որ մի տեղում պահվին և, սպասեն իմ կարգադրութիւններին։

Վերջին խօսքերը ասելի խոր խոցեցին խեղճ կնոջ սիրտը. ուրեմն իր սիրելի ամուսնին ևս վտանգ էր սպառնում, մտածեց նա, նա ինչով էր մեղաւոր, նա ինչ էր արել...Բայց Սաառն ախքան խելացի էր, որ նրանից ծածուկ չէին կարող մնալ իր ամուսնի մի քանի դիտաւորութիւնները, որոնցից նա միշտ ցաւալի հետեւանքներ էր սպասում։

—Ո՞վ կը գնայ....հարցրեց կինը վշտալի ձայնով և նրա բազմանոց աչքերը կրկին լցվեցան արտասուքով։

Սաառի հարցմանքը անտեղի չէր։ Վտանգի ժամանակ երբ եղբայրը եղբօրը ուրանում է և մինչև անգամ նրա դէմ թշնամանում է, էլ ուրիշների վրա ինչ յոյս կարելի էր դնել...Սաառն իր ականջով լսեց, թէ քանի ոսկէ առաջ Հայրապետի եղբայրները որպիսի բարկութեամբ էին խօսում նրա մասին, և որքան զրոյցված էին նրա դէմ։

Ներունին հասկացաւ Սաառի արդար զժգոհութեան պատճառը և տխրութեամբ պատասխանեց նրան։

—Ես գիտեմ, որ ոչ ոք չի գնայ....ես գիտեմ, որ վտանգի ժամանակ բոլորը կը հեռանան մեզանից...Բայց վարդանի երկու ծառաները՝ Սաքօն և Եղօն տանն են, դրանք համարձակ մարդիկ են և հաւատարիմ, Շտապիր չուտով հասցնել նրանց գործի եղելութիւնը, իսկոյն նրանք կը գնան՝ կը գտնեն Հայրապետին, Ագօին և Վարդանին, և ինչ որ պէտք է՝ կը յայտնեն նրանց։ Բաւական է, որ ասեն թէ պ. Դուզուկէանը կալանաւորված է և մեր տան մէջ խուզարկութիւն արին,—մնացածը նրանք կը հասկանան։

Վերջացնելով իր պատուէրները, ծերունին դուրս եկաւ կանանոցից, համոզված լինելով, որ խանում և խելացի Սաառն բոլորը կը կարգադրէ իր ցանկութեան համեմատ։

Բակում ծերունին նկատեց, որ կառավարութեան, կարգի, օրէնքի և արդարութեան ներկայացուցիչները—գինուորները, վայելելով գիւղացու սեղանի առատ բարիքները, խմելով նրա գինին և արաղը, այժմ ներկայացնում էին անկարգութեան մի ամբողջ բաբելոն։ Դա այլերը խփեց և անցաւ։ Դա չը կամեցաւ տեսնել բացարձակ լրբութիւնը, որ պատժել չէր կարող։

Թուրք ծառայողները չատ չեն հեռանում իրանց կրօնի պատուէրներին, այս պատճառով արաղի գործածութիւնը նրանց մէջ բոլորովին սովորական է դարձել։ Արգելված պտուղը քաղցր է լինում։ Մահմեդականը խմելու ժամանակ զգալն է զառնում. արբեցութիւն բերկրանքը նրա մէջ փոխվում է կատաղի մոլեգնութեան։ Եթէ մի պատճառ կար համարել Մուհամէդին մարգարէներից ամենամեծը, այդ էլ բաւական է, որ նա արգելեց մուսուլմաններին խմել ոգելից ըմպելիներ։

Մի և նոյն ժամանակ օդագի մէջ խօսակցութիւնը ոչ սակաւ հետաքրքիր էր։ Ցիմնապետը բաւական խմեց, և ճաշից առաջ նրա Լիֆէնդու հետ ունեցած պարտական խօսակցութիւնը, այժմ աւելի մտերմական, աւելի ընկերական ձև էր ստացել։

—Քանի կնիկ ունես, հարցրեց ցիմնապետը։

Լիֆէնդին, մի անտարբեր ժպիտ գործելով իր պլանգակ դէմքի վրա, պատասխանեց.

—Ութից հարցրին քանի կնիկ ունես,—նա ցոյց տուեց ամբողջ նախիրը։»

Երբ Լիֆէնդին տեսաւ էր Էշերի առաջներով պատպայտել իր միտքը, դա արդէն նշան էր, որ նա գտնվում է իր սրտի ամենաուրախ տրամադրութեան մէջ։

—Բայց քրիստոնեաներին, կարծեմ, արգելված է մէկից աւելի ունենալ, նկատեց ցիմնապետը։

—Մահմեդականներին նոյնպէս արգելված է գինի և արաղ խմելը, իսկ դուք ինձանից աւելի խմեցիք, պատասխանեց Լիֆէնդին, ուրախանալով իր յարմար պատասխանի վրա։

Այդ միջոցին ներս մտաւ ծերունին խաչն, իր ձեռքով բերելով երկու տուփերի մէջ դարսած ռահաթլէխումը և Զմիւռնիայի թուզ, և դրեց սեղանի վրա, ասելով.

—Ձաչից յետոյ լաւ է լինում բերանը մի բանով քաղցրացնելը։

Նա կրկին շտապով դուրս գնաց օդագից։

—Բաւական բարի մարդ է երևում այդ ծերունկը, խօսեց ցիմնապետը նրա հեռանալուց յետոյ,—ես զարմանում եմ, թէ ինչպէս է թողել դա իր տանը այնպիսի մարդերին, որպէս ռուսացի լրտեսը, կամ որպէս պոլսցի խուլարարը։

—Էշի սանձերը երկար են լինում, բայց խելքը կարճ», պատասխանեց Լիֆէնդին իր յատուկ ոճով։—Եթէ կան աշխարհում ցիմար մարդիկ, դրանք այդ «բարի» կուլմծներն են։ Այդ ծերուկը նոյն տեսակներից է։

Թուրք ցիմնապետը համեմատաբար աւելի ազնիւ զգացմունքի տէր մարդ էր, քան հայ Լիֆէնդին։ Նա ասաց ցաւակցաբար.

—Ես կարծում եմ, որ մեր զինուորական նոր գործակատարը այդ խեղճին լաւ կը կթէ...

—Ցարակոյս չը կայ.... Անխելք պէտք է համարել այն մարդուն, որ չի ուշադրի մի այսպիսի բարեբեր կովից օգուտ քաղել...

—Դու ճանաչում ես նրան, ինչպէս մարդ է, ես առաջին անգամն եմ տեսնում։

—Շատ լաւ եմ ճանաչում, պատասխանեց Լիֆէնդին գործակից մարդու եղանակով.— ես նրան ճանաչում եմ դեռ այն ժամանակից, երբ Տիգրանակերտի գաւառում գայմգամ էր։ Ցանն տարուց աւելի կողոպտեց, հարատարաւ, յետոյ Պոլիս գնաց և ամենքը փաչայ դարձաւ։

—Ինչպէս մարդ է։

—Ամենքից էշ է պտռում նաչերը դուրս քաշելու համար»...

Մինչ Լիֆէնդին և ցիմնապետը զբաղված էին այս տեսակ խօսակցութիւններով, մինչ զինուորները արբեցութեան մոլեգնութեան մէջ երգում էին, հռհռում էին և պար էին գալիս, ծերունուան կնիկները իրանց երեխաների ձեռքից բռնած, ուսն ետեւի գնով գլխում էին դէպի իրանց ծնողների տները։ Արտասուքը հեղեղի նման թափվում էր այդ թշուառների աչքերից, որոնց ոչ պէս էր թուում, թէ դէպի գերութիւն են տարվում, թէ պէտք է միւս անգամ չը տեսնեն այն տունը, ուր այնքան բախտաւոր էին, ուր այնքան սիրված էին։

Այդ միջոցին Լալան և Սաքօն, երկուսն էլ դուռնաբված, դուրս եկան նոյն գնից, և նստելով ձիերի վրա, հեռացան։ Թօմաս Լիֆէնդին իր բոլոր սաստանական խորամանկութեամբ չը մտածեց կալանաւորել տալ այդ երկու աւազակներին, որոնք Վարդանի թև ու թիկունքն էին, որոնք կարող էին խանգարել նրա չար դիտաւորութիւնները...

(Կը չարունակվի)